

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Анатолій Іванович ДМИТРИЄВ,

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу міжнародного
приватного права та порівняльного правознавства
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України (м. Київ),
вул. М. Раєвського, 23-А, м. Київ, 01042,
dr.dmitriev@gmail.com

УДК 341.01

ЮРИДИЧНО ОBOB'ЯЗКОВА СИЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ПРИРОДА І ПРИНЦИПИ

Викладена концепція пояснення юридично обов'язкової сили міжнародного права через періодизацію його історії. В умовах різних універсальних правопорядків в історії людської цивілізації показані випадки спростування обов'язковості норм міжнародного права. Наведені приклади такого спростування. Згадуються намагання ставити під сумнів юридичну обов'язковість сили міжнародного права британським юристом Дж. Остіном. Показана трансформація гегельської концепції міжнародного права як "зовнішньодержавного права" у погляди німецького юриста-міжнародника Ф. Цорна, відомі як примат внутрішньодержавного права. Розкрита концепція "автолімітації держави" Г. Еллінека. Наведено погляди радянського юриста і дипломата А. Я. Вишинського, який обґрунтував пріоритет радянського права над міжнародним правом. Розкрита роль пакту Бріана-Келлога 1928 р. у розумінні принципу заборони агресії. Спираючись на ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН доведено, що загальні принципи права, визнані цивілізованими націями, складають природу і принципи юридично обов'язкової сили міжнародного права.

Ключові слова: загальні принципи права; історична обумовленість; концепція спростування сили міжнародного права.

З приводу юридично обов'язкової сили міжнародного права Г. І. Тункін стверджував, що "пояснити обов'язкову силу міжнародного права, як і права взагалі, можна лише історично" [1, 12]. Цю тезу підтверджує й те, що кожний науковий напрям чи доктрина міжнародного права мають свій набір відповідей щодо історичного коріння формування юридично обов'язкової сили міжнародного права. На нашу думку, розуміння

зазначеного питання цілком розкривається історією міжнародного права, сучасною новітньою концепцією її періодизації.

Науці історії міжнародного права відомі неодноразові випадки, коли юридична обов'язковість сили міжнародного права ставилась під сумнів. Так, перший такий випадок пов'язаний з ім'ям Джона Остіна [*Austin*] (03.03.1790 — 12.1859), англійського юриста і філософа права. В основі філософсько-правових поглядів Дж. Остіна лежить утилітаризм (як етична теорія, що визнає користь вчинку за критерій його моральності), який дав підстави стверджувати, що міжнародне право має лише моральну силу. Виникає питання: чому Дж. Остін брав під сумнів юридичну обов'язковість норм міжнародного права? Якщо розглянути історичну ретроспективу цього питання, то стає зрозумілим, що за часів Остіна велика кількість норм міжнародного права була нормами звичаєвого міжнародного права, або нормами локального (регіонального) міжнародного права. Сьогодні, хоча залишається значна кількість міжнародно-правових звичаїв, міжнародне право є результатом укладення численних міжнародних договорів.

Другий випадок заперечення юридично обов'язкової сили норм міжнародного права пов'язується з останньою чвертю XIX ст. Внаслідок нових імперських амбіцій Німеччини, яка виникла 1871 року завдяки інтеграційним зусиллям канцлера Отто фон Бісмарка (*Bismarck*) (01.04.1815 — 30.07.1898), на базі філософських ідей Георга В. Ф. Гегеля (*Hegel*) (27.08.1770 — 14.11.1831) відбулося міжнародно-правове обслуговування зовнішньої політики нової європейської держави. Німецькі юристи-міжнародники Ф. Цорн, А. Лассон, К. Бергбом та ін. висунули та обґрунтували моністичну теорію взаємодії міжнародного та національного права, відому ще у вигляді теорії примату національного права. Вони спробували відродити концепцію Дж. Остіна про те, що форми міжнародного права є лише моральними приписами. Крім цього, вони запозичили гегелівську концепцію міжнародного права як “зовнішньодержавного права” [2, с. 560–561], а також так звану концепцію автолімітації (самообмеження) держави Георга Еллінека (*Jellinek*) (16.06.1851 — 12.01.1911), професора, а згодом проректора Гейдельберзького університету. Концепція автолімітації вибудовувалась з того, що принцип *pacta sunt servanda* (договори потрібно виконувати) не є підставою для визнання обов'язковості міжнародного права.

Зауважимо як *intermezzo*, що Г. Еллінек, на нашу думку, скоріш за все прийшов до ідеї автолімітації на підставі аналізу інституту так званої “виборної капітули” [3, с. 21–34], яка широко застосовувалась під час виборів кожного імператора Священної Римської імперії колегією курфюрстів, які змушували імператора до самообмеження власних прав з метою збереження привілеїв та вольностей для самих курфюрстів в епоху феодалізму.

Слід зазначити, що в різні наступні історичні періоди деякі держави так і намагалися діяти, дотримуючись ідеї примату національного права над міжнародним правом в умовах того чи іншого правопорядку. Відомо, наприклад, що свого часу радянський юрист і дипломат А. Я. Вишинський (28.11.1883 — 22.11.1954) розвивав своєрідну концепцію примату національного права. За висунутою ним ідеєю, національне право, побудоване “відповідно до інтересів народу миролюбної, вільної і незалежної держави, повинно мати пріоритет над міжнародним правом” [4, с. 210].

Іншим прикладом продовження розробки ідей примату внутрішньодержавного права над міжнародним правом є доктрина ізраїльського юриста А. Левонтіна, який у своїх теоретичних поглядах цілком відтворив концепцію Ф. Цорна.

Певним аналогом теорії примату національного права можна вважати концепцію американського вченого М. Макдугала, яка багато в чому ототожнює міжнародне право з політикою сили у такий спосіб: норми міжнародного права створюються, змінюються, скасовуються у світових центрах сили за допомогою сили і підтримуються силою.

Виходячи з історичних коренів походження юридично обов'язкової сили міжнародного права, повернемося до визначення Вестфальської конфігурації міжнародного права. У загальному вигляді, на нашу думку, Вестфальська конфігурація

міжнародного права — це міжнародно-правовий регулятор міжнародних відносин в умовах історично детермінованого універсального правопорядку, що встановлений шляхом підписання Оснабрюцького та Мюнстерського мирних договорів 1648 року, визнається і підтримується іншими суб'єктами міжнародного права.

Виходячи із сучасних концептуальних поглядів на Вестфальський мир 1648 року, який дав перший у світі універсальний правопорядок, легко зрозуміти, наприклад, помилки Дж. Остіна у підходах до тлумачення природи юридично обов'язкової сили міжнародного права. На той час Дж. Остін не надав великого значення універсальності договорів (Оснабрюцького та Мюнстерського) та поступовій домінівності позитивізму у міжнародному праві. Відомо, що після Вестфальського миру 1648 року вважалося за необхідне посилення на нього у будь-якому двох- або багатосторонньому договорі між європейськими країнами. Останнє таке “визнання” мирних договорів 1648 року відбулося в 1711 році.

Разом з тим Остін, мабуть, не побачив “визнання” народами Європи універсальності й Головного акта Віденського конгресу 1815 року та Аахенської декларації 1818 року, які “підтримувалися” також “пентархією” упродовж ХІХ ст.

В умовах розвитку правопорядку Ліги Націй конче важливим міжнародно-правовим актом, який мав велике значення для формування у міжнародному праві принципу заборони агресії, став Паризький договір про відмову від війни як засобу національної політики від 27 серпня 1928 р., відомий ще як “Пакт Бріана–Келлога 1928”. Останній за структурою складається з 3-х статей: у першій йдеться про відмову від війни як засобу національної політики; друга передбачає вирішення будь-яких спорів і конфліктів тільки мирним шляхом; третя містить умови приєднання до Пакту інших суб'єктів міжнародного права. У преамбулі Пакту підкреслюється, що держави–учасники цього договору “нададуть своїм народам можливість скористатися його благими постановами, об'єднавши таким чином цивілізовані нації світу у загальній відмові від війни як засобу своєї національної політики” [5, с. 3–4].

З огляду на проблеми юридично обов'язкової сили міжнародного права, історичне значення Пакту Бріана–Келлога 1928 року в умовах універсального правопорядку Ліги Націй полягає у тому, що це перший багатосторонній міжнародний договір, який імперативно засудив війну як засіб вирішення спорів між державами та містив важливі міжнародно-правові норми, що направлені проти агресивної війни.

У день підписання США адресували відповідні ноти 48 державам із запрошенням приєднатися до Пакту. Всі вони “визнали і приєдналися” до Паризького договору 1928 року в різних роках.

Цікаво, що з точки зору Радянського Союзу тих часів, порушенням Пакту слід вважати не лише проголошення війни, а й будь-які фактичні військові дії, що починаються будь-якою державою [6, с. 261]. СРСР першим (29 серпня 1928 р.) ратифікував Пакт Бріана — Келлога.

У цьому випадку слід згадати й іноземну міжнародно-правову думку щодо Пакту. Так звана “доктрина Стимсона” була висунута 1932 року та вимагала “невизнання будь-якого положення, договору або угоди, якщо вони суперечать зобов'язанням Паризького пакту” [7, 549]. “Доктрина Стимсона” нагадує вищенаведене “визнання” Вестфальського миру 1648 року, який був беззаперечним авторитетним міжнародно-правовим актом, що містив у собі юридично обов'язкову силу міжнародного права.

Особливе значення для розуміння природи юридичної обов'язковості сили міжнародного права має Статут ООН. У ст. 38 Статуту Міжнародного суду, що є додатком до Статуту ООН, дано перелік джерел міжнародного права, застосовуваних цим судом при розв'язанні переданих йому спорів. Суд поряд з іншим “застосовує ... загальні принципи права, визнані цивілізованими націями” [8, с. 58]. Саме таке посилення цілком розкриває юридичну обов'язковість сили міжнародного права, яка полягає у визнанні “загальних принципів права” як підґрунтя праворозуміння у цілому.

Серед великої кількості загальних принципів римського права, які визнані звичаєво-правовим шляхом цивілізованими націями, для міжнародного права важливими є, наприклад, такі:

- *pacta sunt servanda* — договори потрібно виконувати;
- *par in parem imperium non habet* — рівний над рівним влади не має;
- *legem enim contractus dat* — договір створює право;

— *pacta conventa quae neque contra leges, neque dolo malo inita sunt, omni modo observanda sunt* — угод, які не суперечать закону й укладені без використання обману, потрібно дотримуватися в усіх відношеннях тощо.

Ці та багато інших загальних принципів права є першоджерелами його юридично обов'язкової сили. З цього, як підкреслює В. Г. Буткевич, “випливає не лише природа юридично обов'язкової сили міжнародного права, а й природа юридично не обов'язкової сили для певної категорії міжнародних угод” [9, с. 42]. Приміром, ст. 69 “Наслідки недійсності договору” (Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р.) містить таку норму: “договір, недійсність якого встановлена відповідно до цієї Конвенції, є недійсним. Положення недійсного договору не мають ніякої юридичної сили” [10, с. 365].

Слід також звернути увагу на те, що ст. 26 зазначеної Віденської конвенції про право міжнародних договорів інкорпорує загальний правовий принцип *pacta sunt servanda* і вказує, що “кожний діючий договір є обов'язковим для його учасників і має ними добросовісно виконуватися” [10, с. 352].

Як підсумок, слід вказати, що закріплення визнаних цивілізованими націями загальних принципів права в універсальних міжнародно-правових актах підтверджує цивілізаційну природу юридично обов'язкової сили міжнародного права, яке лише у такий спосіб здатне регулювати міжнародні відносини. Але слід зауважити, що видатний римський юрист Флорентин свого часу застерігав: “Свобода є природною здатністю кожного робити те, що йому завгодно, якщо це не заборонено силою або правом” [11, с. 169].

В умовах верховенства права додаткову силу в сучасних міжнародних відносинах слід вбачати також у принципах їх моральності, відповідальності та прозорості політики суб'єктів міжнародного права, які спираються на рішучість і авторитет народів Об'єднаних Націй.

Список використаних джерел

1. Международное право [Текст] : учебн. / под ред. Г. И. Тункина. — М. : Юридическая литература, 1994. — 512 с.
2. Юридична енциклопедія [Текст]. — К. : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1998. — Том 1. — 672 с.
3. Дмитрієв, А. І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право [Текст] : монограф. / А. І. Дмитрієв. — К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 426 с.
4. Дмитрієв, А. І. Міжнародне публічне право [Текст] : навч. посіб. / А. І. Дмитрієв, В. І. Муравйов. — К. : Юрінком Інтер, 2000. — 640 с.
5. Международное право в избранных документах [Текст]. — М. : Изд-во ИМО, 1957. — Т. 3. — 416 с.
6. Дмитрієв, А. І. Історія міжнародного права [Текст] / А. І. Дмитрієв, Ю. А. Дмитрієва, О. В. Задорожній. — К. : Промінь, 2008. — 384 с.
7. История дипломатии [Текст] . — М. : Наука, 1986. — Т. 3. — 752 с.
8. Действующее международное право [Текст] : в 3-х т. — М. : Изд-во Московского независимого института международного права, 1996. — Т. 1. — 864 с.
9. Буткевич, В. Г. Міжнародне право. Основи теорії [Текст] : підручн. / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ; за ред. В. Г. Буткевича. — К. : Либідь, 2002. — 608 с.
10. Действующее международное право [Текст] : в 3-х т. — М., 1996. — Т. 1. — 864 с.

11. Памятники римского права: Законы XII таблиц, Институции Гая, Дигесты Юстиниана [Текст]. — М. : Зерцало, 1997. — 606 с.

Надійшла до редакції 01.09.2014

Дмитриев А. И. Юридически обязательная сила международного права: природа и принципы

Изложена концепция пояснения юридически обязательной силы международного права посредством периодизации его истории. В условиях разных правопорядков в истории человеческой цивилизации показаны случаи опровержения обязательности норм международного права. Приведены примеры такого опровержения. Упомянуты попытки поставить под сомнение юридически обязательную силу международного права британским юристом Дж. Остином. Показана трансформация гегелевской концепции международного права как “внешнегосударственного права” во взгляды немецкого юриста-международника Ф. Цорна, известные как примат внутригосударственного права. Раскрыта концепция “автолимитации государства” Г. Элликена. Приведены взгляды советского юриста и дипломата А. Я. Вишинского, обосновавшего приоритет советского права на международном праве. Раскрыта роль пакт Бриана-Келлога 1928 г. в понимании принципа запрета агрессии. На основании ст. 38 Устава Международного суда ООН доказано, что общие принципы права, признанные цивилизованными нациями, составляют природу и принципы юридически обязательной силы международного права.

Ключевые слова: общие принципы права; историческая обусловленность; концепция опровержения силы международного права.

Dmitriev, A. I. The Binding Force of International Law: Nature and Principles

The article scrutinizes the concept of the binding force of international law through the prism of the periodization of its history. Under different universal nomocracies in the history of civilization the cases of disproof of the binding force of international law are shown. Examples of such disproof are given. The approaches of a noted British jurist J. Austin to doubt the binding force of international law are referred to. The transformation of the Hegelian concept of international law as a “foreign law of the state” to the concept of primacy of national law, developed by the German international lawyer F. Zorn are shown. The “autolimitation of the state” concept of G. Jellinek is laid open. The views of the soviet jurist and diplomat A. Y. Vishynski, who substantiated the supremacy of the soviet law over international law are depicted. The role of the 1928 Kellog-Briand pact in the realization of the principal “interdiction of aggressive war” of international law is shown. Based on Art. 38 of the Statute of the UN International Court of Justice it is proved that the general legal principles, acknowledged by the civilized nations, compose the nature and principled of the binding force of international law.

Keywords: general principles of law; historic predicament; concept of disproof of the binding force of international law.

